

УДК 075/077:316.7](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).18-22

Олександр Романюк,

доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин,
політичних наук і практичної філософії Харківського
національного економічного університету імені Семена Кузнеця,
e-mail: olexromanuk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8756-9018>

Ірина Коваленко,

кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри телерепортерської майстерності
Харківської державної академії культури,
e-mail: irinapavlovna236@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6205-263X>

Засоби масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері

Статтю присвячено аналізу ролі урядових і неурядових засобів масової інформації в суспільних відносинах. Актуальність теми зумовлено проблемою формування громадянського суспільства в умовах демократизації. Методологія дослідження базується на порівняльному аналізі соціальної функціональності державних і неурядових ЗМІ.

З'ясовано, що урядові та неурядові засоби масової інформації виконують однакові соціальні функції, найважливішими з яких є інформаційна, комунікаційна, адаптаційна, агітаційна, мобілізаційна, інтеграційна, контрольна. Проте в урядових і неурядових засобах масової інформації ці функції мають різну конотацію. Виокремлено основні відмінності між державними та неурядовими ЗМІ, до яких належать засновники, форми власності, джерела фінансування.

Урядові засоби масової інформації діють в інформаційному просторі з позиції держави, тоді як неурядові — з позиції громадянського суспільства. Співвідношення між державними та недержавними засобами масової інформації детермінує характер політичного режиму: що демократичнішим він є, то більшу роль у регулюванні суспільних відносин відіграють неурядові засоби масової інформації.

Новизна дослідження полягає в тому, що автори намагаються не протиставити функції урядових і неурядових ЗМІ, а продемонструвати особливості здійснення ними одних і тих самих функцій. Практичне значення розвідки зумовлено тим, що вона ініціює новий напрям у дослідженні проблеми взаємодії засобів масової інформації з державою та громадянським суспільством.

Ключові слова: засоби масової інформації; журналістика; інформація; громадянське суспільство; політика

Постановка проблеми. Демократизація сучасного суспільства неможлива без суттєвої трансформації його інформаційного простору. Якщо за авторитарних режимів провідну роль у ньому відіграють урядові засоби масової інформації або такі, що знають контролю з боку уряду, то в умовах демократії пріоритет переходить до неурядових. М. Прайс зазначає, що зростання значення недержавних ЗМІ є важливим аспектом розвитку медіаструктури, котра допомагає просувати демократичні цінності [7]. І урядові, й неурядові ЗМІ забезпечують соціальну комунікацію між державою та громадянським суспільством, але кожні з них орієнтуються на відмінні об'єкти впливу, ставлять відмінні цілі, використовують відмінні методи.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Функціонування держави та громадянського суспільства в інформаційному просторі досліджували закордонні [2; 7; 8; 12] та вітчизняні [3; 5; 6; 9; 11] фахівці в галузі соціальних комунікацій, політичних та юридичних наук. Проте ці дослідження торкалися окремих аспектів державного регулювання діяльності засобів масової інформації, їх сутності як соціального інституту та ролі в життєдіяльності громадянського суспільства. Водночас проблема функціональної взаємо-

дії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері залишається поза увагою науковців.

Метою статті є аналіз особливостей функцій урядових і неурядових засобів масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження

Держава та громадянське суспільство. Коріння сучасного розуміння сутності громадянського суспільства сягають праць англійського філософа Дж. Локка, який, опонуючи концепції абсолютної державної влади Т. Гоббса, стверджував, що коли люди уклали суспільну угоду, то не позбавлялися політичної свободи, а лише обмежували її рамками, потрібними для встановлення раціонального порядку в суспільстві. Держава, наголошує Дж. Локк, не має права забороняти людині будь-які діяння, крім тих, що становлять загрозу суспільству чи спроможні обмежити права й свободи інших осіб [4]. На думку філософа, у суспільстві існують два хоча й взаємопов'язаних, проте автономних поля. В одному людина є підданим (тут політична влада має право керувати людиною, а людина повинна їй підкорятися), а в іншому — вільним громадянином (тут громадяни будують відносини без втручання

політичної влади). Перше поле — держава, друге — громадянське суспільство (схема 1).

Схема 1. Держава та громадянське суспільство у структурі суспільної системи

Функціонування громадянського суспільства відбувається завдяки діяльності певних незалежних від держави структур, що мають назву *структури громадянського суспільства*. До них належать: сім'я, підприємницькі структури, церква (якщо її відділено від держави), заклади вищої освіти (якщо вони мають автономію), місцеве самоврядування, всі види громадських організацій, у тому числі й політичні партії, а також ЗМІ.

Урядові та неурядові засоби масової інформації. Варто зауважити, що не всі ЗМІ є структурами громадянського суспільства. За належністю їх поділяють на урядові (державні) та неурядові (недержавні). Саме останні належать до структур громадянського суспільства. Неурядові ЗМІ відрізняються від урядових засновниками, фінансуванням, власністю матеріальної бази та редакційним контролем. Засновниками урядових засобів масової інформації є уряд держави або інші органи державної влади.

Видання урядових засобів масової інформації здійснюється коштом державного бюджету та на матеріальній базі, що перебуває в державній власності. Редакції урядових засобів масової інформації зазнають прямого чи опосередкованого контролю уряду [12]. Натомість засновниками ЗМІ є приватні структури, громадські організації, політичні партії, органи місцевого самоврядування, що здійснюють їх фінансування.

Видання неурядових засобів масової інформації відбувається на матеріальній базі, що належить приватним особам чи громадським об'єднанням. Хоча часто неурядові засоби масової інформації характеризують як незалежні, проте на практиці їхню редакційну політику визначають (чи суттєво впливають на неї) засновники та власники видань [9] (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристики урядових і неурядових засобів масової інформації

Параметри	ЗМІ	Урядові	Неурядові
Засновники		Уряд або інші органи державної влади	Приватні особи чи структури, громадські організації, політичні партії, органи місцевого самоврядування
Джерело фінансування		Державний бюджет	Кошти власників видань
Матеріальна база		Державна власність	Власність приватних осіб чи громадських об'єднань
Редакційний контроль		З боку урядових структур	З боку засновників та/або власників видань

Соціальні функції засобів масової інформації. Урядові та неурядові ЗМІ виконують однакові соціальні функції, найважливішими з яких є інформаційна, комунікаційна, адаптаційна, агітаційна, мобілізаційна, інтеграційна, контрольна, проте вони мають різну конотацію (табл. 2).

Головне призначення ЗМІ реалізується через *інформаційну функцію*, сутність якої полягає в забезпеченні інформаційних потреб особи, суспільства, держави. Урядові ЗМІ інформують суспільство щодо актуальних проблем розвитку з позиції уряду та його політичного курсу. При цьому завдання урядових ЗМІ полягає в забезпеченні якнайширшої громадської підтримки урядової політики. Натомість інформація неурядових ЗМІ характеризується плюралізмом, що унаочнює складність структури громадянського суспільства, багатоаспектність і суперечливість інтересів його сегментів. Неурядові ЗМІ можуть підтримувати урядову політику, особливо якщо пов'язані з керівними партіями чи коаліціями, або гостро критикувати дії влади, якщо редакційний курс визначають особи чи структури, налаштовані пропозиційно. Ці медіа також можуть диференційовано

ставитися до урядової політики, тобто підтримувати одні її напрями чи заходи та критикувати інші. Різноманітність позицій неурядових ЗМІ відбиває складність структури громадянського суспільства, неоднозначність, а часто й суперечність інтересів, наявних всередині нього, а також особисті інтереси та переваги власників.

Комунікативна функція засобів масової інформації полягає в налагодженні соціальних комунікацій у суспільстві. Завданням урядових ЗМІ у цьому напрямі є створення якісного контексту для сприйняття громадянами урядової політики. Натомість завданням неурядових ЗМІ є донесення до уряду проблем, потреб, сподівань, що турбують громадянське суспільство. Якщо спиратися на модель політичної системи Д. Істона, то можна зробити висновок, що неурядові ЗМІ виконують у ній функції введення, тоді як урядові — функцію виведення [1]. Окрім того, неурядові ЗМІ також виконують функцію налагодження соціальної комунікації в громадянському суспільстві. Завдяки цій взаємодії одні структури та суб'єкти громадянського суспільства можуть дізнатися про потреби, інтереси та прагнення інших (наприклад, підприємницькі асо-

ціації — про вимоги профспілок і навпаки), що спричиняє пом'якшення соціальних конфліктів та усталення соціального миру.

Адаптаційна функція засобів масової інформації виявляється в тому, що вони сприяють адаптації суспільства до певних моделей поведінки, сприйняттю масовою свідомістю певних принципів, традицій, ідеології та культури. Урядові ЗМІ мають тенденцію формувати підданську (пасивну до влади) модель поведінки населення, позитивне сприйняття масовою свідомістю програм і дій уряду. Вони є консервативнішими у висвітленні питань, пов'язаних з ідеологією та культурою. Неурядові ЗМІ тяжіють до формування громадянської (активної) поведінки населення, критичного ставлення масової свідомості до урядових програм і дій. Залежно від засновників, власників і споживачів неурядові засоби масової інформації можуть бути консервативними, прогресивними й навіть революційними у сферах ідеології та культури. Проте загалом неурядові засоби масової інформації зазвичай є значно прогресивнішими, ніж урядові.

Агітаційну функцію ЗМІ виконують через оприлюднення у виданнях актуальних проблем громадського життя, що мають переконати суспільство (його структури та сегменти) в потребі їх розв'язання. У цьому контексті урядові та неурядові ЗМІ віддають перевагу різним об'єктам впливу й ставлять різні завдання. Урядові ЗМІ налаштовані агітувати громадян на підтримку урядових програм і дій щодо вирішення актуальних соціальних проблем. Їх головним завданням є створення умов для масової соціально-політичної підтримки уряду. Агітаційна активність неурядових ЗМІ насамперед спрямована на урядові структури, має на меті примусити їх дослухатися до потреб, інтересів і прагнень громадян та внести відповідні корективи в політичний курс. Якщо урядова політика викликає незадоволення з боку громадян, неурядові засоби масової інформації часто стають агітаторами протестних дій з боку населення.

Мобілізаційна функція ЗМІ полягає в тому, що інформація, яку вони надають соціуму, має мобілізувати його на розв'язання нагальних проблем суспільного розвитку. Інформацію урядових ЗМІ спрямовано на мобілізацію населення для реалізації урядових зав-

дань, тоді як інформацію неурядових, навпаки, — на мобілізацію урядових структур для розв'язання проблем, що турбують суспільство. Проте як неурядові, так і урядові ЗМІ можуть мобілізувати окремі соціальні групи на самостійне розв'язання певних проблем.

Інтеграційну функцію ЗМІ зумовлено тим, що споживання громадянами інформації, котру надають преса, радіо, телебачення, інтернет, сприяє формуванню ментальних спільнот — певного типу громадянських об'єднань. Урядові ЗМІ скеровані на об'єднання суспільства (формування національної єдності) під орудою уряду, тоді як неурядові — на формування локальних спільнот на основі тотожності ідеологічних принципів, політичних переважень, культурних традицій та інших чинників, здатних об'єднати громадян. Варто також зауважити, що коли певні неурядові ЗМІ потрапляють під вплив радикальних чи сепаратистських сил, це становить потенційну загрозу національній єдності. Такі засоби масової інформації можна вважати структурами громадянського суспільства, оскільки вони неурядові, проте їх поширення свідчить, що у країні наявне не одне, а кілька громадянських суспільств [10].

Особливо виразні відмінності між урядовими та неурядовими ЗМІ у виконанні *контрольної функції*. Урядові засоби масової інформації намагаються в певний спосіб контролювати суспільну свідомість та поведінку для формування лояльності до чинної влади, незважаючи на її характер та дії. Натомість найважливішою функцією неурядових ЗМІ є контроль за діяльністю уряду. Саме неурядові медіа є найважливішими структурами політичної системи, через які громадянське суспільство контролює державу. Завдяки виконанню функції контролю засоби масової інформації визначають як "четверту владу". Якщо дії та рішення в системі владних інститутів не відповідають оцінкам і позиції більшості населення, громадянське суспільство через неурядові ЗМІ пропонує можливі альтернативи аж до заміни осіб, які мають владні повноваження, іншими особами, чії дії та рішення корелюватимуть з оцінками й позиціями громадськості.

Таблиця 2

Функціональні відмінності між державними та недержавними засобами масової інформації

ЗМІ Функції	Урядові	Неурядові
Інформаційна	Інформування суспільства щодо актуальних проблем його розвитку з позиції уряду	Підтримка, критика чи диференційоване ставлення до урядової політики
Комунікативна	Створення позитивного контексту для сприйняття суспільством урядової політики	Донесення до уряду проблем, потреб, сподівань, що турбують громадян
Адаптаційна	Формування підданської моделі поведінки громадян	Формування громадянської поведінки населення
Агітаційна	Налаштування громадян на підтримку урядових програм і дій, формування масової соціально-політичної підтримки уряду	Заклик уряду дослухатися до потреб, інтересів і прагнень громадян для внесення відповідних коректив у політичний курс
Мобілізаційна	Мобілізація громадян на реалізацію урядових планів і завдань	Мобілізація урядових структур на розв'язання нагальних соціальних проблем

Функції \ ЗМІ	Урядові	Неурядові
Інтеграційна	Об'єднання суспільства під орудою уряду	Формування локальних ментальних спільнот
Контрольна	Контроль суспільної свідомості та поведінки для вироблення лояльності до чинної влади	Контроль діяльності уряду з позицій відповідності запитам громадянського суспільства

Висновки. Відповідно до того, як у структурі суспільства існують поле держави та поле громадянського суспільства, ЗМІ поділяються на урядові та неурядові. Неурядові є структурами громадянського суспільства, тоді як урядові — структурами держави. Співвідношення між державними та недержавними ЗМІ детермінує характер політичного режиму: що він демократичніший, то більшу роль у регулюванні суспільних відносин відіграють неурядові ЗМІ. Вони становлять інформаційне підґрунтя функціонування громадянського суспільства та загалом виконують ті самі функції, що й урядові, але надають їм іншого змісту та напрямку.

Урядові ЗМІ виходять із позиції держави та націлені на інформування громадянського суспільства щодо діяльності уряду. Натомість неурядові ЗМІ виходять з інтересів громадянського суспільства чи окремих його сегментів та націлені на інформування державних структур про соціальні проблеми, потреби

та інтереси. Взаємодія між урядовими та неурядовими ЗМІ, навіть в умовах демократії, потребує вдосконалення. Основне завдання полягає у зменшенні впливу на урядові ЗМІ інтересів політичної бюрократії, а на неурядові — інтересів великого бізнесу, а також посилення орієнтації обох медіасегментів на загальносуспільні інтереси.

Пропонована стаття є першою спробою авторів визначити особливості функціонування урядових і неурядових засобів масової інформації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства в інформаційній сфері. Окреслена проблема потребує поглиблення таких аспектів: 1) характер взаємодії між різними суб'єктами інформаційних відносин (власниками, редакторами, журналістами та споживачами продукції засобів масової інформації); 2) вплив новітніх інформаційних технологій на розвиток інформаційної сфери загалом та урядових і неурядових ЗМІ зокрема.

Список використаної літератури

1. Easton D. The Political System, Inquiry into the State of Political Science / D. Easton. — New York : Alfred A. Knopf, 1953. — 320 p.
2. Jacobs R. N. (2016). Media, Culture, and Civil Society / R. N. Jacobs // Questions de communication. — 2016. — Vol. 29. — P. 379—393.
3. Коваленко І. П. (2016). Журналістика як соціальний інститут / І. П. Коваленко // Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. — 2016. — Вип. 49. — С. 149—162.
4. Locke J. (1988). Two Treatises of Government / J. Locke. — Cambridge (UK) : Cambridge University Press, 1988. — 464 p.
5. Мороз Н. О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства в Україні / Н. О. Мороз // Гуманітарний журнал. — 2012. — № 2—3. — С. 205—210.
6. Погоріла Л. П. Недержавні засоби масової інформації як європейська традиція взаємовідносин суспільства і держави / Л. П. Погоріла // Держава і право. — 2014. — Вип. 64. — С. 74—81.
7. Price M. The Enabling Environment for Free and Independent Media: Contribution to Transparent and Accountable Governance / M. Price // USAID Office of Democracy and Governance Occasional Papers Series. — Mode of access: http://repository.upenn.edu/asc_papers/65. — Title from the screen.
8. Reljić D. Who Builds Civil Society? Civil Society, Mass-Media and Democracy in Post-Communist Countries / D. Reljić // Working Paper of Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF). — 2004. — No. 131. — P. 17.
9. Romanyuk O. I. Social Responsibility of Mass-Media: an Attempt of Conceptual Justification / O. I. Romanyuk, I. P. Kovalenko // Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture. Series: Social Communication. — 2019. — Issue 56. — P. 183—191.
10. Schmitter F. Some Propositions about Civil Society and the Consolidation of Democracy / F. Schmitter // IHS Reihe Politikwissenschaft. — 1993. — No. 10. — P. 1—19. — Mode of access: https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_10.pdf. — Title from the screen.
11. Симоненко О. В. Роль ЗМІ в організації процесу комунікації президента та громадськості / О. В. Симоненко // Міжнародна наукова конференція "Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору" (Київ, 21—23 жовтня 2014 р.). — Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/387>. — Назва з екрана.
12. Webster D. Building Free and Independent Media / D. Webster // Paper of Institute for Contemporary Studies Press (San Francisco). Series: Freedom Paper. — 1992. — No. 1. — P. 1—12. — Mode of access: URL:<http://purl.access.gpo.gov/GPO/LPS61549>. — Title from the screen.

Oleksandr Romanyuk, Iryna Kovalenko **Mass media in the context of interaction between the state and civil society in the information sphere**

This paper is devoted to the analysis of the role of governmental and non-governmental mass media in the functioning of public relations. The actuality of this theme is due to the problem of the formation of civil society in the new democracies. The aim of this publication is functional comparison of governmental and non-governmental mass media, and coverage of their functions in the context of interaction between the state and civil society. The methodology of this study is based on a comparative analysis of the social functionality of governmental and non-governmental media.

The authors distinguish the main differences between governmental and non-governmental media, which are the differences between their founders, forms of ownership, sources of funding, editorial control and the implementation of social functions. They note that governmental and non-governmental media perform the same social functions, the most important of which are informational, communication, adaptation, agitation, mobilization, integration, control. However, in governmental and non-governmental media, these functions have different connotations. Governmental media operate in the information space of the country from the standpoint of the state, while non-governmental ones operate from the standpoint of civil society. Instead, the activity of governmental media is aimed at civil society, and the activity of non-governmental media is aimed at the state. The main aim of governmental media activity is to form socio-political support for authorities. The most important tasks of the non-governmental media are to bring to the attention of the authorities the problems that concern civil society, to inform the government about the needs, interests and desires of citizens. The relationship between governmental and non-governmental media is determined by the nature of the political regime. The more democratic political regimes cause the greater role of non-governmental media in regulating of public relations.

The novelty of this work is that its authors try not to oppose the functions of governmental and non-governmental media, as was the case in previous publications on this topic, but to show the specifics implementation by them of the same functions. The practical significance of the work is due to the fact that it opens a new direction in the study of the problem of interaction of the media with the state and civil society.

Keywords: governmental and non-governmental mass media; media functions; state; civil society; politics

References

1. Easton D. (1953). *The Political System, Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf.
2. Jacobs R. N. (2016). Media, Culture, and Civil Society. *Questions de communication*. Vol. 29, pp. 379—393.
3. Kovalenko I. P. (2016). Journalism as a social institution. *Visnyk Kharkiv State Academy of Culture. Series: Social Communications*, 49, pp. 149—162.
4. Locke J. (1988). *Two Treatises of Government*. Cambridge (UK): Cambridge University.
5. Moroz N. O. (2012). The Role of the Mass-Media in the Formation of Civil Society in Ukraine. *Humanities magazine*, 2—3, pp. 205—210.
6. Pohorila L. (2014). Non-State Media as the European Tradition of Relations between Society and the State. *Derzhava i pravo*, 64, pp. 74—81.
7. Price M. (2002). The Enabling Environment for Free and Independent Media: Contribution to Transparent and Accountable Governance. *USAID Office of Democracy and Governance Occasional Papers Series*. [Online], available at: http://repository.upenn.edu/asc_papers/65.
8. Reljić D. (2004). Who Builds Civil Society? Civil Society, Mass-Media and Democracy in Post-Communist Countries. *Working Paper of Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF)*, 131, p. 17.
9. Romanyuk O. I. and Kovalenko I. P. (2019). Social Responsibility of Mass-Media: an Attempt of Conceptual Justification. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture. Series: Social Communication*, 56, pp. 183—191.
10. Schmitter F. (1993). Some Propositions about Civil Society and the Consolidation of Democracy. *IHS Reihe Politikwissenschaft*, 10, pp. 1—19. [Online], available at: https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_10.pdf.
11. Symonenko O. V. The Role of the Mass-Media in Organizing the Process of Communication between the President and the Public. *International Scientific Conference "The Place and Role of Libraries in the Formation of the National Information space (Kyiv, October 21—23)*. [Online], available at: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/387>.
12. Webster D. (1992). Building Free and Independent Media. *Paper of Institute for Contemporary Studies Press (San Francisco)*. Series: Freedom Paper, 1, pp. 1—12. [Online], available at: <http://purl.access.gpo.gov/GPO/LPS61549>.

Надійшла до редакції 17 червня 2021 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 070:811.161.2'272](477)"1920/1950"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).22-28

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Радянська українізація як вагомий етап мовного розвитку України

У статті порушено проблему розвитку інституціонального для будь-якої нації питання, а саме проблему мови. Враховуючи багатовіковий період бездержавного життя української нації та вкрай несприятливі умови для розвитку її мови, остання потребувала не так генези, як констатації свого існування та реалізації природного права на збереження й збагачення. Учасниками цієї важливої рятівної справи стали діячі національно-культурного відродження України кінця XVIII — початку XX ст., Української національно-демократичної революції та боротьби за збереження української державності 1917—1921 рр., фрондисти західноукраїнських земель 1920—1930-х рр., які відчайдушно боролися проти насильницької полонізації, румунізації та мадяризації українців у міжвоєнний період, представники рухів шістдесятництва